

RADOSŁAW KOSSAKOWSKI
Gdańsk

POLITYKA, LOKALNE KONTEKSTY I MENTALNOŚĆ ULTRA HISTORIA RUCHU ULTRAS W EUROPIE

WPROWADZENIE

Jedną z najważniejszych flag prezentowanych przez grupę Ultras Lechia Gdańsk jest ta, która obok barw i symbolu klubowego zawiera motto: „My tworzymy historię”. Po obu stronach flagi znajdują się dwa symbole reprezentujące miasto: po prawej Neptun i jego trójząb podkreślający znaczenie morza w życiu miasta, po lewej zaś, wielkie dźwigi stoczniowe symbolizujące rolę Stoczni Gdańskiej dla gospodarki i polityki Gdańska. Stocznia była miejscem narodzin „Solidarności” – pierwszego niezależnego związku zawodowego w tej części Europy, który stanowił wielki krok w drodze do wolności we Wschodniej Europie. Banner wykonano z zielonego materiału, z białymi literami – są to barwy Lechii. W dolnej części baneru znajdują się zaś pasy białego i czerwonego materiału – symboliczne odniesienie do barw narodowych. Dźwigi i barwy narodowe ilustrują, jak kibice widzą miejsce klubu, jako podmiotu zakorzenionego w historii miasta i kraju. Hasło z flagi ma także dodatkowe znaczenie: w 2001 r., po finansowym i organizacyjnym upadku Lechii, to najwierniejsi kibice pomogli klubowi „powstać z kolan”. Opiekowali się piłkarzami, sprząkali stadion, zbierali pieniądze na bieżącą działalność¹. Kładli oni podwaliny pod lepszą, nową historię klubu. Wprawdzie dzisiaj Lechia jest prywatnym przedsiębiorstwem w rękach niemiecko-szwajcarskiego konsorcjum, jednak kibice wciąż odwołują się do historii. W ten sposób legitymizują znaczenie swojej wspólnoty, wskazują na szerszą przestrzeń swoich działań: to nie tylko kupowanie biletu czy klaskanie po zdobytej bramce. To poczucie, że w historii klubu kibice mają swój rozdział, nawet jeżeli dzisiaj stał się on przedmiotem przede wszystkim wspomnień i legend. Te ostatnie są jednakże niezbędne do zachowania społecznej pamięci.

Poprzez analizę ruchu ultras widać nie tylko rozwój fenomenu kibicowania, ale także to, w jaki sposób historia wplata się w *performance* kibiców i symbolizuje przywiązanie, jakim darzą swój klub, miasto, naród, politykę lub religię. Nikt nie weryfi-

¹ R. Kossakowski, *From the Bottom to the Premiership: The Significance of Supporters' Movement in the Governance of Football Clubs in Poland*, w: B. Garcia-Garcia, J. Zheng (red.) *Whose Game is it? Supporters & Football Governance*. Basingstoke 2017.

kuje „słuszności” opowieści fanów, ani nie sprawdza, czy opowieści ultrasów odpowiadają historycznie sprawdzalnym faktom. Jak podkreśla Elizabeth Tonkin: „W więcej niż jednym języku to samo słowo – po angielsku to jest ‘historia’ – może oznaczać zarówno ‘przeszłość’, obecną historię, jak i ‘reprezentację przeszłości’ (...)”². Podobnie w kulturze ultras – historia jest czymś, co odnosi się do przeszłości, ale odnosi się także do kwestii tego, jak ta historia jest reprezentowana.

Różne historie wiążą się z różnymi tożsamościami: grupy ultras kreują własną historię, dziennikarze podkreślają odmienne konteksty, władze klubowe próbują dopasować współczesną historię klubu do zmiennych warunków *modern football*. Ważne jest zatem pytanie: „W czyim interesie jest próba stworzenia autentycznej reprezentacji przeszłości lub wyjątkowej kultury”³. Analiza historii ruchu i kultury ultras (tak, jak historia futbolu w szerszym zakresie) musi dotyczyć także kwestii władzy w kreowaniu dyskursu i jego podtrzymywaniu. Historia jest procesem społecznym, za którym stoją różnorodne podmioty.

Jakkolwiek ważna jest tożsamość historyczna grup ultras w poszczególnych krajach, należy patrzeć na ich kulturę jako żywo reagującą na zmiany społeczne. Historia ultras w poszczególnych krajach musi zatem odnosić się do historii społeczno-ekonomicznej i kulturowej europejskich regionów, a także do aktualnego stanu piłki nożnej w danym kraju – jego sportowego poziomu, wpływu komercjalizacji czy narastających obostrzeń prawnych. Jak zauważają Gunter Pilz i Franciska Wölki-Schumacher: „Przykładowo, południowoeuropejski styl odnosi się bardziej do użycia pirotechniki, styl wschodnioeuropejski bardziej do zdobywania flag i szalików, a ‘niemiecki styl’ być może bardziej związany z organizacją i kształtowaniem polityki fanowskiej”⁴. Trybuny ultras bywają filtrem, przez który przenikają zewnętrzne wpływy polityczne i kulturowe. Nie jest on jednakże strukturą pasywną, ale żywą tkanką „kreującą historię” na bazie relacji ze światem zewnętrznym.

Określenie ultras, używane w artykule, wymaga wyjaśnienia. Oznacza ono grupy bardzo zaangażowanych kibiców, którzy wyróżniają się spontanicznym, nieprzejednanym i bezkompromisowym wspieraniem swojego klubu, z wykorzystaniem różnorodnych środków wyrazu: flag, banerów, pirotechniki, niestroniących od aktów agresji. Każdy kraj i środowisko ultras ma swoją odrębną tradycję, jednak poszczególne przypadki można odnosić do siebie korzystając z takich pojęć analitycznych, jak: reakcje na restrykcje i zmiany prawne, wymiana pokoleń, kooperacja (w szczególnych warunkach), styl ubioru i ekspresji, osie tożsamości politycznej i antagonizmów, rola przemocy (odniesienia do chuliganów), postawa wobec ekonomii politycznej futbolu (w tym ostatnim aspekcie, David Kennedy analizuje ruch ultras jako zjawisko po-

² E. Tonkin, *Narrating our Pasts: The Social Construction of Oral History*, Cambridge 1995, s. 2.

³ D. Barthel-Bouchier, *Authenticity and Identity. Theme-parking the Amanas*, „International Sociology” 16(2), 2001, s. 222.

⁴ G.A. Pilz, Gunter i F. Wölki-Schumacher, *Overview of the Ultra culture phenomenon in the Council of Europe member states in 2009*. Dokument elektroniczny: http://www.coe.int/t/dg4/sport/Source/TRV-RV/TRV_2010_03_EN_background_doc_Prof_PILZ.pdf. (data wejścia na stronę: 30.11.2018).

nadlokalne⁵). Nie w każdym kraju powyższe ramy interpretacyjne mają takie same znaczenie, czasami, ze względu na lokalny koloryt, na znaczeniu zyskują zupełnie inne aspekty. Ze względu na ograniczoną objętość artykułu, najwięcej miejsca poświęcono aspektom lokalnej tożsamości, wpływu życia politycznego oraz roli, jaką odgrywały tradycje włoska i angielska w kibicowaniu.

Artykuł ma charakter przeglądowy, oparty jest na gruntownej analizie *desk research* – dotyczącej książek, artykułów, stron internetowych, które analizują badane zjawiska. Analizę prowadzono z wykorzystaniem różnych ram interpretacyjnych. Jedną z nich jest koncepcja „tradycji wynalezionej” Erica Hobsbawma, która wraz z koncepcją „wspólnot wyobrażonych” Benedicta Andersona ilustruje, jak praktyki postrzegane jako tradycyjne i funkcjonujące od dekad, są często na nowo „wynajdowane”, uwspółcześniane i rekonfigurowane. Poprzez rytuały, wspólne doświadczenia i odtwarzane praktyki, grupy społeczne nie tylko identyfikują się ze sobą, ale również kreują historyczne korzenie dla swych tożsamości. Proces tworzenia takiej historii, choćby za pomocą ustnych przekazów, jest konstruowany społecznie. Jednostki, w ramach swych grup, odtwarzają historię przez legendy, bandery, choreografie, ale też wzajemne rozmowy.

Podążając za taką epistemologiczną wykładnią historii, w artykule wskazano wagę dwóch tradycji kibicowania: angielskiej i włoskiej, które w największym stopniu wpłynęły na rozwój kultur kibicowskich w różnych krajach. Następnie zaprezentowane zostaną korzenie ruchu ultras we Włoszech, który rozprzestrzenił się nie tylko w Europie. Istnieją co najmniej dwa istotne wymiary kulturowej dyfuzji stylu ultras: interakcje podczas meczów i turniejów (dzięki czemu możliwe są międzynarodowe inspiracje) oraz podążanie za treściami w mediach społecznościowych. Ogólnie mówiąc, ruch ultras zaadoptował specyficzny performatywny styl (banery, flagi, pirotechnika), często z odniesieniem do treści politycznych. Niezlomne poświęcenie dla drużyny i gloryfikacja tożsamości lokalnej są dojmującymi cechami, za pomocą których grupy ultras starają się odróżnić od rywali. Dla wielu grup przemoc staje się czymś prominentnym, choć prowadzi do represji ze strony władz państwowych. Reakcje władz mają także związek z transformacją ekonomiczną piłki nożnej w ostatnich dekadach, co jednoczy grupy ultras we wspólnym oporze przeciw zjawisku *Modern Football*.

„WYNALEZIENIE TRADYCJI” A ŚWIAT ULTRAS

Kibice ultras prezentują swoją wersję historii, na którą mają wpływ wydarzenia lokalne, narodowe i globalne. Futbol jest bez wątpienia przestrzenią, w której może się wyrażać społeczna tożsamość. Rytualny charakter tego sportu powoduje, że jest w nim możliwe interakcyjne i społeczne ugruntowanie grupowych więzi. Jednak jest

⁵ D. Kennedy, *A contextual analysis of Europe's ultra football supporters movement*. „Soccer & Society”, 14(2), 2013.

to proces dość młody – rozpoczął się w drugiej połowie XIX w. wraz z narodzinami nowoczesnej piłki nożnej. Natomiast korzenie ruchu ultras są jeszcze młodsze, datują swoje początki na lata 60. (we Włoszech). W tym kontekście warto odwołać się do zjawiska „wynalezionej tradycji” Hobsbawma⁶, rozumianego jako zbiór praktyk, zwykle regulowanych przez jawnie lub milcząco przyjęte reguły mające charakter rytualny lub symboliczny, które dążą do wpajania określonych wartości i norm zachowania przez powtarzanie, co automatycznie oznacza ciągły związek z przeszłością. Rytualna i symboliczna natura kibicowania jest bardzo istotna, gdyż dzięki niej możliwa jest historyczna ciągłość. To oznacza także, że różnorakie użyte parafernalia (flagi, banery *etc.*) stają się tradycją, tak samo jak legendy reifikowane w opowieściach grupy. Chociaż Hobsbawm w przeważającej mierze koncentruje się na tradycjach narodowych, rytualny proces wynalezionych tradycji może działać w obrębie lokalnych grup. Każda grupa inicjuje i wytwarza nawyk związany z pewnymi praktykami, które z czasem ulegają instytucjonalizacji jako tradycja.

Jak pokazał Emile Durkheim, symbole grupy są przez nią czczone i utrwalane w pamięci przez regularną praktykę⁷. W efekcie wynalezione tradycje grupy stają się ważnym rytualnym punktem odniesienia i zapewniają historyczne trwanie. Poprzez te praktyki grupa jednoczy się jako wspólnota. Benedict Anderson⁸ ekstrapolował, że regularne praktykowanie codziennych rytuałów pomogło zjednoczyć jednostki jako naród, lub jako „wyobrażoną wspólnotę”, np. poprzez codzienny rytuał czytania gazety lub oglądania prognozy pogody. Wspólne mity, symbole, wspomnienia i wartości pomagają wzmocnić nacjonalizm, ale także kulturę ultras.

Te wytworzone tradycje uspołecniają członków tak, by wiedzieli, co należy pamiętać (i co zapominać). W rzeczywistości wyimaginowana społeczność grupy ultras jest także wspólnotą mnemoniczną⁹. Niektóre wydarzenia są upamiętnione i stają się częścią zbiorowej pamięci grupy. Pojęcie „zbiorowej pamięci” implikuje „przeszłość, która jest nie tylko powszechnie podzielana, ale także wspólnie wspominana. Pomagając w tym, że cała wspólnota mnemoniczna pamięta swoją przeszłość jako grupa, społeczeństwo wpływa nie tylko na to, co i kogo pamiętamy, ale także, kiedy to pamiętamy”¹⁰. Podobnie, grupy ultras upamiętniają pewne wydarzenia w lokalnej historii lub konkretnych graczy, co pomaga odtworzyć zbiorową pamięć grupy i kontynuować tradycje ultras.

Historia i pamięć spletają się w teraźniejszości: „Patrząc na sposoby doświadczania, myślenia i używania danej historii, oczywiste jest, że pamięć znajduje się pod wpływem dyskursów i doświadczeń teraźniejszych”¹¹. Kiedy ultrasi czeskiej drużyny

⁶ E. Hobsbawm, *Introduction: Inventing Traditions*, w: E. Hobsbawm, T. Ranger (red.). *The Invention of Tradition*. Cambridge 1983.

⁷ E. Durkheim, *Elementarne formy życia religijnego*. Warszawa 2010.

⁸ B. Anderson, *Wspólnoty wyobrażone*. Kraków 1997.

⁹ E. Zerubavel, *Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of the Past*. Chicago 2004.

¹⁰ Tamże, s. 194.

¹¹ A. Collard, *Investigating 'Social Memory' in a Greek Context*, w: E. Tonkin, M. McDonald, M.K. Chapman (red.), *History and Ethnicity*. Abingdon 1989, s. 101.

Jablonec przygotowali choreografię z wizerunkiem kobiety o blond włosach (trzymającej tarczę z napisem „Europa”), która wykopuje człowieka o twarzy świni w tradycyjnym stroju muzułmańskim w kierunku Turcji, to w widoczny sposób czerpali z pewnych wyobrażeń tradycji i historii „Europy” i „islam”, ale przefiltrowanych przez współczesny kontekst tzw. kryzysu uchodźców¹². Podobnie jak w przypadku innych obszarów dotyczących tożsamości grupowej, jednostki budują swoje rozumienie na istniejącej wiedzy. Te „istniejące wcześniej systemy ugruntowanej wiedzy nie tylko wpływają na sposoby kategoryzacji, ale także na sposoby wnioskowania”¹³.

Podobnie jak w przypadku innych aspektów kultury ultras, historia jest także spektaklem. Choreografie, banery i historie opowiadane innym członkom, pomagają przedstawić grupę sobie i innym, muszą być zatem przedmiotem performatywnej narracji. „Narratorzy są w niejednym sensie tworzonym przez własne narracje. Ich reputacja, a co za tym idzie – ich tożsamość, są zatem także wynikiem umiejętności ich przedstawienia”¹⁴. Podobnie jak jednostki, również grupa nieustannie przedstawia narracje na swój temat, a opowieść o historii pomaga scalać grupę, jak i kształtować sposób jej postrzegania.

Ważnym elementem w tym kontekście są także emocje, które w przypadku ultras są kluczową cechą zbiorowych narracji i grupowej historii. Zwykle, przyziemne zachowanie jest często szybko internalizowane i zapomniane. Natomiast emocjonalnie naładowane wydarzenia częściej pozostawiają trwałe wrażenie na członkach grupy. Zbiorowa „ekstaza” kibiców ultras jest częstym doświadczeniem, rodzajem cyklicznego rytuału (służy temu sezon piłkarski), co tym bardziej utrwala wspólnotowe symbole i historię. Emocjonalnie naładowane wydarzenia zostają wplecione w narrację grupy i są przekazywane nowym członkom. Pomaga to wyjaśnić „poczucie dumy, bólu lub wstydu, które czasami odczuwamy w związku z wydarzeniami, które miały miejsce w grupach i społecznościach, do których należymy na długo zanim dołączyliśmy do nich”¹⁵. Te emocje pomagają także włączyć nowych członków do grupy. Ustna tradycja pomaga trwać kulturze ultras i jest wzmocniona przez performatywność obrazów rozpowszechnianych w mediach społecznościowych.

KORZENIE ULTRAS

Chociaż fani piłki nożnej tworzą różne struktury i grupy, patrząc na historię europejskiego kibicowania, da się wyróżnić dwie szerokie tradycje: angielską i włoską. Ta pierwsza ewoluowała w chuligaństwo i styl *casual* (oparty na ubiorze pozbawionym barw klubowych), a druga w ultras. Artykuł o kulturze ultras nie jest miejscem,

¹² Zob. <http://www.ultras-tifo.net/news/3696-czech-clubs-fined-for-i-i-i-lam-lam-banners.html> (data wejścia na stronę: 13.12.2018)

¹³ J. Rydgren. *Shared beliefs about the past: a cognitive sociology of intersubjective memory*. w: P. Hedström, B. Wittrock (red.), *Frontiers of Sociology*. Leiden, Boston 2007, s. 228.

¹⁴ E. Tonkin, *Narrating our Pasts...*, s. 50.

¹⁵ E. Zerubavel. *Time Maps...*, s. 290.

w którym można by omawiać szczegółowe wymiary subkultur chuligańskich, warto jednak podkreślić, że brytyjski styl staje się ciągłym kontrapunktem w stosunku do tego, jak styl ultras jest bądź odróżniany od chuligaństwa, albo w jakiś sposób asymiluje jego aspekty. Chuligani tworzyli przede wszystkim męskie grupy bez wyraźnego przywódcy, bardziej stanowiące struktury oparte na dominujących starszych mężczyznach. Walki chuliganów obejmowały spontaniczne spotkania z rywalizującymi fanami, zwykle w związku z męskim wyobrażeniem na temat tego, kto i gdzie powinien zajmować terytorium: jak stadionowe sektory lub puby. W kolejnych latach chuligani ewoluowali w stronę grup walczących w mniejszych przestrzeniach publicznych, np. na parkingach, aby uniknąć wykrycia przez policję. To właśnie ten aspekt przyczynił się do rozwoju stylu *casualowego*, w którym fani nie nosili barw klubowych, nie zwracając tym samym uwagi policji.

W odróżnieniu od chuliganów, styl ultras bardziej rzuca się w oczy formą prezentacji. Barwy klubowe, flagi i banery są używane do prezentacji na stadionie, jak i w drodze na mecz. Ultrasi są również bardziej zorganizowani i mają lidera (wł. *Capo*), który kieruje małą grupą decyzyjną z osobami odpowiedzialnymi za pozyskiwanie funduszy, rekrutację i kreatywne pomysły. Struktura ta ewoluowała od sformalizowanych grup fanów z Europy Południowej z połowy XX w. Przykładowo, historia grupy *Torcida* – kibiców *Hajuk Split* sięga już lat 50., gdy niektórzy marynarze byli świadkami ekspresji brazylijskich fanów na Mistrzostwach Świata w Brazylii i przyjęli portugalskie określenie jako nazwę swojej grupy. Chociaż byli oni zainspirowani ekspresyjnym stylem, nie wprowadzili innych aspektów performatywnych cechujących ultras – te pochodzą z Włoch. To samo dotyczy Hiszpanii, gdzie męskie grupy fanów zwane *peñas* formowały się wokół barów¹⁶. Podobne zorganizowane grupy fanów, takie jak grupa fanów *Interu* Mediolan – *Moschettieri* (Muszkietierowie), pojawiły się we Włoszech w latach 50. Wobec braku profesjonalnej administracji piłkarskiej, grupy takie jak *peñas* organizowały podróże na mecze i rozdawały bilety.

Pod koniec lat 60. XX w. środowisko polityczne we Włoszech stało się świadkiem istotnej transformacji kibiców. Pierwsza grupa ultras to *Fossa dei Leoni* (*AC Milan*) powstała w 1968 r., a wkrótce potem powstała grupa ich lokalnych rywali *The Boys* (*Inter*). Jednak nazwa ultras pochodzi od grupy kibiców *Sampdorii* Genua o nazwie *Ultras*, która powstała w 1970 r. Chociaż wiele nazw ultras pisano po włosku, status angielskich fanów w całej Europie można było zaobserwować właśnie poprzez użycie angielskich nazw, takich jak *the Boys*, *Rude Boys* (*Roma*), czy *Barbour Gang* w *AC Milan*.

Każda grupa ultras ma własne formy rozwoju i zmiany. We Włoszech można dostrzec cztery etapy rozwoju¹⁷, które kształtowały się od zaangażowania politycznego w latach 70. do pojawienia się przemocy jako istotnej części mentalności ultras w latach 80. W konsekwencji narastała przemoc, rasizm i lokalizm. Jednak pomimo

¹⁶ R. Llopis-Goig. *Spanish Football and Social Change*. Basingstoke 2015.

¹⁷ C. Podaliri, C. Balestri. *The ultras, racism and football culture in Italy*, w: A. Brown A (red.). *Fanatics! Power, Identity, and Fandom in Football*. London 1998.

lokalnego rozdrobnienia ultras zaczęli się jednoczyć w starciu z rosnącymi represjami ze strony władz państwowych i policji. Podobnie Spaaij i Viñas¹⁸ wyróżniają cztery etapy rozwoju ruchu ultras w Hiszpanii: początki tego fenomenu na początku lat 80.; następnie dyfuzja i ekspansja hiszpańskiego ruchu ultra w drugiej połowie lat 80.; radykalizacja, upolitycznienie i fragmentacja grup w późnych latach 80. i 90. XX w.; aż po obecną sytuację charakteryzującą się dalszym rozdrobnieniem i spadkiem aktywności. Co ciekawe, gdy we Włoszech tradycyjne podziały oparte na polityce i lokalizmie zaczęły tracić na znaczeniu, to w Polsce druga dekada dwudziestego pierwszego wieku charakteryzuje się rosnącym znaczeniem polityki, nacjonalizmu i regionalnej tożsamości w działaniu ultras¹⁹. Podobne zjawisko występuje w Grecji, gdzie wyróżnia się cztery fazy upolitycznienia fanów: najpierw w latach 70. XX w., następnie większe zorganizowanie w latach 80., wzrost tendencji nacjonalistycznych w latach 90., widoczny w kolejnych latach wraz z oporem wobec regulacji państwowych²⁰. Widać wyraźnie, że w krajach Europy Wschodniej i Południowej tożsamość polityczna, wyrażana głównie przez nacjonalizm, nadal ma ważne miejsce w kulturze ultras.

WPLYWY ANGIELSKIE I WŁOSKIE

Bezpośrednie interakcje międzyludzkie były bardzo istotnym czynnikiem, dzięki któremu pojawiły się nowe grupy ultras, szczególnie w Europie Południowej. Przed dekadą lat 80. w związku z kosztami biletów lotniczych tylko nieliczni kibice mogli pozwolić sobie na podróżowanie na mecze zagraniczne w europejskich pucharach. Zmiany stały się widoczne dopiero w latach 80., m.in. dzięki Mistrzostwom Świata w Hiszpanii (1982) i Mistrzostwom Europy we Francji (1984), które otworzyły nową przestrzeń dla grup kibicowskich w Europie – przede wszystkim angielskich chuliganów i włoskich ultras.

Angielski styl kibicowania dominował w Europie Północnej, ponieważ angielscy kibice mieli łatwy dostęp do Niemiec i Holandii. Podobnie było w Hiszpanii, gdzie powstała w 1981 r. grupa *Boixos Nois (FC Barcelona)*, która była zainspirowana przez angielski fandum. Zarówno logo (*bulldog*), jak i nazwa (w języku angielskim to *Boxwood Boys*) nawiązuje do angielskiej kultury chuligańskiej. Nie jest to typowa grupa ultras, łączy bowiem elementy chuligańskie, a działalność jej członków, np. handel narkotykami, wykracza poza kibicowanie. Ideowo *Boixos Nois* odwołują się do katalońskiego separatyzmu. Podobnie niejednoznaczny charakter przedstawia

¹⁸ R. Spaaij i C. Viñas, *Passion, Politics and Violence: A Sociohistorical Analysis of Spanish Ultras*. „Soccer and Society” 6(1), 2005.

¹⁹ R. Kossakowski, T. Szlendak i D. Antonowicz. *Polish Ultras in the Post-Socialist Transformation*. „Sport and Society”, wersja elektroniczna, DOI: 10.1080/17430437.2017.1300387, 2017.

²⁰ Y. Zaimakis. *Football fan culture and politics in modern Greece: the process of fandom radicalization during the austerity era*. „Soccer & Society”, wersja elektroniczna, DOI: 10.1080/14660970.2016.1171214, 2016.

historia grupy *Ultras Sur*, najsłynniejszej grupy kibicowskiej *Realu* Madryt, której początki sięgają lat 80. Zastąpiła ona grupę o nazwie *Las Banderas*, która inspirowała się kibicami *West Ham United* wizytującymi Madryt w 1980 r. Ogromny wpływ na losy grupy miała jednak wizyta ultras *Interu* Mediolan w 1981 r., co podkreśla jeden z kibiców *Ultra Sur*: „Spędziliśmy noc rozmawiając o futbolu, chuligance i organizacji grup ultra z tymi doświadczonymi Włochami i to zdecydowało, że nazwaliśmy się ULTRAS”²¹. *Ultras Sur* powodowała zamieszki i awantury, wywierała presję na piłkarzy, odwoływała się do skrajnie prawicowych wartości²². Kolejne hiszpańskie grupy ultras nawiązujące do angielskich i włoskich korzeni rozkwitły w 1982 r. w miastach, w których odbywały się mecze Mistrzostw Świata. Obok już wspomnianych były to m.in. grupy: *Frente Atlético Ultras* (*Atletico* Madryt), *Brigada Biris Norte* (*FC Seville*, ufundowana w 1974-1975 jako tradycyjna *peña*), *Ultra Boys* (*Sporting Gijón*, 1981).

Skrajne postawy polityczne charakteryzujące grupy ultras w Hiszpanii trudno w takim natężeniu spotkać w Portugalii. Nie oznacza to jednak, że nie ma tam grup o długoletniej historii. Już w 1976 r. powstała grupa ultras kibiców *Sporting Lizbona* o nazwie *Juve Leo*. Inspiracją dla jej poczynań były brazylijskie *Torcidas* z wielkimi flagami, a w kolejnych latach także włoski styl z choreografią i pirotechniką. W latach 80. powstała grupa derbowego rywala *Sportingu*, czyli *Benfica – Diabos Vermelhos*. Od początku grupa postawiła na włoski styl ultras, natomiast na początku lat 90. z jej szeregów wyewoluowała grupa *No Name Boys*, która jako jedna z nielicznych grup w Portugalii zaczęła kultywować angielski, chuligański styl. Do największych portugalskich ekip zalicza się grupa *Super Dragões* (*FC Porto*) założona w 1986 r., która tak naprawdę jest konglomeratem wielu mniejszych grup (m.in. *Casuals Porto*, która oprócz stylu ultras zwraca się do stylu brytyjskiego).

Angielskie korzenie widać także we Francji. Fani *Paris Saint Germain* wzorowali się na modelu brytyjskiej sceny kibicowskiej (dokładnie: kibiców *FC Liverpool*), nazywając swój sektor *The Kop of Boulogne* w 1978 r. (*the Kop* to nazwa najsłynniejszej trybuny stadionu *FC Liverpool*). Natomiast fani odwiecznego rywala *PSG – Olympique Marsylia* inspirowali się włoską sceną ultras. Carlos Josue Amado uważa, że są co najmniej dwie przyczyny powstania kultury ultras we Francji: rozwój międzyklubowej rywalizacji i sukcesy piłki francuskiej na arenie międzynarodowej²³. Rywalizacja we Francji oparta jest na silnej tożsamości regionalnej, a kluby ją wyrażają bardzo intensywnie. Mecze *PSG – OM*, czy *Bordeaux – Toulouse* są meczami o prymat „naszej” tożsamości nad „tamtą”. Także sukcesy narodowej reprezentacji wzbudziły wielkie zainteresowanie na trybunach (era Platiniego w latach 80.; Mistrzostwa Świata w 1998 i Europy w 2000; na poziomie klubowym – zdobycie przez *OM* Pucharu Europy w 1993 r. oraz *PSG* Pucharu Zdobywców Pucharów w 1996 r.)

²¹ R. Spaaij i C. Viñas, *Passion, Politics and Violence*..., s. 83.

²² <http://hooliganstv.com/ultras-sur-the-glorious-history/> (data wejścia na stronę: 13.12.2018).

²³ C. J. Amado, *The Ugly Side of the Beautiful Game – Hooliganism in French Football*. Nieopublikowana praca magisterska, Brigham Young University, 2008.

W 1985 r. w sektorze *The Kop of Boulogne* pojawiła się najślynniejsza grupa kibiców *PSG – Boulogne Boys (BB)*. Jej członkowie stworzyli jedno z najślynniejszych haseł w choreografii podczas meczu z *OM* w 1987 r. – *notre histoire deviendra légende*. Hasło wyraża dążność do kreowania tradycji, w podobny sposób jak „My tworzymy historię” (Lechia Gdańsk). Odpowiedzią na powstanie grupy *BB* było założenie w 1987 r. grupy ultras *The South Winners* przez kibiców *OM*. Nie była to jednak pierwsza grupa ultras w tym klubie, bowiem na 1984 r. swoje korzenie datuje grupa *Commando Ultra*, której nazwa bezpośrednio odnosi się do włoskich ultras.

Historia ruchu ultras we Francji nie kończy się na rywalizacji Marsylii z Paryżem. W 1985 r. ultras *Juventusu* Turyn zainspirowali fanów *FC Girondins de Bordeaux* do stworzenia własnej grupy wykorzystującej flagi i inne akcesoria stylu ultras. Dwa lata później grupa nabrała formalnego charakteru, a jej nazwa – *Ultramarines* funkcjonuje do dziś. Dużą skalę aktywności ultras prezentuje grupa *Green Angels (St. Etienne)* założona w 1992 r. Odwołuje się ona do robotniczych korzeni *St. Etienne* i klubu, którego mecze były niegdyś jedyną rozrywką dla klasy robotniczej. Grupa kultywuje kulturę regionu, np. poprzez korzystanie z lokalnej gwary. Jej symbolem jest legendarny wódz Apachów *Cochise*, który na choreografiach ultras ma na głowie opaskę w zielono-białe barwy klubu. Symbol ten koresponduje z mentalnością ultras: niesubordynacją, walecznością i „dzikością”.

Angielska kultura chuliganizmu wpłynęła także na rozwój kibicowania w Niemczech. Jak wspomina Udo Merkel:

„Od lat 80. do połowy 90., subkulturowy styl młodych kibiców niemieckich był w przeważającej części odzwierciedleniem angielskich wzorców. Wiele ich przyspiewek było tłumaczeniem angielskich pieśni, a pierwsze szale sprzedawane w Niemczech były produkowane w Anglii (...) Następnie, od połowy lat 90., niemieccy fani zaczęli znacząco inkorporować włoski styl ultra w swoje zachowania”²⁴.

Przejście do nowego stylu związane było ze zmianą generacyjną na niemieckich trybunach, upadkiem brytyjskiej kultury kibicowania oraz transmisjom telewizyjnym ligi włoskiej. Obecnie niemal każdy klub w Niemczech ma grupę ultras²⁵. Istnieją wspólne wartości łączące niemieckich ultras bez względu na animozje: „prawdziwa miłość tylko do jednego klubu, silne zaangażowanie w sprawy klubu i świadomość, aby być prawdziwym kibicem”²⁶.

Patrząc na historię poszczególnych grup ultras w Niemczech można zauważyć, że rozkwit największych spośród nich rozpoczął się w latach 90. Wtedy też grupa fanów *Bayer Leverkusen* zainicjowała grupę *Soccer Boys*²⁷. W 1994 r. zmieniła ona nazwę

²⁴ U. Merkel, *Milestones in the Development of Football fandom in Germany: Global Impacts on Local Contexts*, w: S. Brown (red.), *Football fans Around the World. From Supporters to Fanatics*. Abingdon 2007, s. 69.

²⁵ J. Gabler, *Die Ultras. Fussballfans und Fussballkulturen in Deutschland*, Köln 2010, s. 54.

²⁶ Ch. Brandt i F. Hertel, German ultras as political players? An analysis of the protest against the ‘Secure Stadium Experience’, *Miscellanea Anthropologica et Sociologica*, 16(4), 2015, s. 66.

²⁷ <http://www.ultras-leverkusen.de/historie> (data wejścia na stronę: 15.12.2018).

na *Mad Boyz* i wspierała własny klub inspirując się stylem włoskim i bałkańskim. W tamtych czasach pomysły z innych krajów niemieccy fani czerpali z nielicznych zagranicznych wypraw i nagrań z kaset VHS.

Lata 90. to już prawdziwy wysyp grup ultras w Niemczech. Interesujące, że w tym samym czasie zaczęły się pojawiać grupy ultras we wschodniej części Niemiec. Można więc powiedzieć, że kultura ultras łączyła obie części niemieckiej kultury kibicowskiej, choć przyczyny jej rozkwitu w ostatniej dekadzie XX w. były zupełnie inne. W zachodniej części kraju powstały ważne grupy niemieckich kibiców. W 2002 r. powstała *Schickeria*, która łączy wielu fanów *FC Bayern Monachium*. Natomiast korzenie zorganizowanego życia ultras w Dortmundzie (*Borussia*) sięgają 1999 r., kiedy powstała grupa *Desperados Dortmund 1999*. Pod koniec lat 90. powstały także dwie grupy ultras *Herthy Berlin: Commando Nord 1997* oraz *Harlekins Berlin 1998*. Ta ostatnia tak podkreśla znaczenie mentalności ultras:

„Używamy określenia ‘Ultras’, które ma odzwierciedlać naszą specjalną kibicowską mentalność. Termin ‘Ultras’ wyraża bezkompromisowe znaczenie bycia zawsze wiernym swoim wartościom i ideałom, które w całości odnoszą się do identyfikacji z naszym klubem *Hertha BSC*, naszą grupą *Harlekins Berlin 1998*, oraz naszą autonomią i niezależnością. ‘Ultras’ oznacza dla nas także walkę o nasze cele i nasze wartości na stadionie i poza nim”²⁸.

GORĄCE POŁUDNIE EUROPY

Geograficzne położenie Włoch wpływało na fakt, że inspiracje z tego kraju docierały szybciej do krajów Europy Południowej, gdzie fani podążali za włoskim stylem używając pirotechniki, flag i banerów. Poza Włochami, ultras pojawili się przede wszystkim w Jugosławii. Wspomniana już *Torcida* zaczęła wykorzystywać flagi w latach 70. Pod rządami generała Tito, Jugosławia obrała nieco inny kurs niż reszta krajów bloku sowieckiego. W latach 70. kraj ten funkcjonował w warunkach względnej liberalizacji i wówczas subkultura ultras zaczęła się rozwijać. Jak pokazuje historia wielu krajów, grupy ultras często rozkwitają w okresach politycznej liberalizacji reżimów autorytarnych.

Przykład byłej Jugosławii jest również ważny, ponieważ wzmacnia znaczenie tożsamości (szczególnie etniczno-nacjonalistycznej) w reprezentacji kibiców. Ten aspekt szybko stał się widoczny podczas wojen na Bałkanach w latach 90., kiedy wielu żołnierzy rekrutowało się z grup ultras. Piłka nożna była nie tylko okazją do zwiększenia morale żołnierzy. Odrębne rozgrywki ligowe i pucharowe pomogły stworzyć wyobrażone wspólnoty poszczególnych bałkańskich państw. Jednak podział etniczny nastąpił wcześniej niż wojny. W latach 80. podziały etniczne ujawniały się na meczach piłki nożnej:

²⁸ <http://hb98.de/vorstellung/> (data wejścia na stronę: 15.12.2018).

„Nowo utworzone grupy fanów zespołów serbskich i chorwackich, ustanowione głównie w ciągu tej dekady, szybko zapomniały o prostej, klubowej rywalizacji. Ich nowy cel stał się kwestią narodową, dlatego też przekształciły się one w rzeczników elity nacjonalistycznej, które doszły do władzy w większości republik jugosłowiańskich”²⁹.

W każdym opisywanym w tym artykule przykładzie rywalizacja zyskuje ważne znaczenie dla kibiców ultras. W byłej Jugosławii tożsamość etniczna była najważniejsza, a futbol stał się przestrzenią, w której można ją było podkreślać, przede wszystkim w rywalizacji z innymi. Jedno z takich zdarzeń miało miejsce na stadionie *Maksimir* w Zagrzebiu w 1990 r., kiedy doszło do starć pomiędzy fanami i zawodnikami *Dinamo Zagreb* i *Crvena Zvezda* Belgrad oraz policją. Podziały etniczne, wyrażane przez kibiców, wzmacniają znaczenie badania zachowań kibiców, ale także tego, jak głęboko rozwijają się tożsamości piłkarskie. Mogą one istnieć w proalbąńskiej (i antyserbskiej) postawie grupy *Plisat* w *FC Prishtine* w Kosowie lub wyrażać się w antagonizmie pomiędzy nacjonalistyczną grupą *Komiti Zapada* z *FC Vardar* Skopje w Macedonii a muzułmańskimi Albańczykami z *Sverceri* Skopje. Różnice te były wyraźnie widoczne podczas zamieszek na *Maksimir* w 1990 r., ponieważ głównymi bohaterami tych wydarzeń byli ultras z grupy *Delije* (*Crvena Zvezda*) i *Bad Blue Boys* (*Dynamo Zagreb*). Członkowie *Delije* tworzyli większość oddziału „Tygrysów” dowodzonego przez Željko „Arkana” Ražnatovića (oddział był m.in. odpowiedzialny za czystki etniczne podczas wojny bałkańskiej), podczas gdy *Bad Blue Boys* i *Torcida* dołączyli do armii chorwackiej³⁰.

Od początku istnienia grupy ultras w Jugosławii regularnie dopuszczały się przemocy i były porównywane z grupami chuliganów w Anglii. Przemoc była od dawna częścią kultury ultras, kluczowe jest jednak uwzględnianie regionalnego kontekstu. Historia, a także doświadczenia wojenne wywarły specyficzny wpływ na historię grupy *Horde Zla* klubu *FK Sarajewo*. Grupa powstała w 1987 r., a po wojnie na Bałkanach doszło do niezwykłego „paktu o nieagresji”. W Sarajewie znajduje się inny klub piłkarski – *FK Željeznica* z silną i uznaną grupą ultras *The Maniacs*, powstałą w tym samym roku. Po wojnie kibice obu klubów unikali konfliktów między sobą (choć są derbowymi rywalami), gdyż łączyło ich doświadczenie walk o niepodległość Bośni i Hercegowiny.

Rywalizacja jest również kluczowa w Grecji. Chęć pogłębiania „znaczenia różnic” powoduje, że kibice przygotowują coraz większe i bardziej imponujące choreografie. Przykładowo, między kibicami *Panathinaikosu* Ateny i *Olympiakosu* Pireus trwa zażarta rywalizacja, pełna przemocy już od lat 30.³¹ Grupa ultras *Panathinaikosu* – *Gate 13* – powstała w 1966 r. łącząc fanów, który zbierali się przy bramie stadionu-

²⁹ I. Djorđević, R. Pekić, M. *Is there space for the left? Football fans and political positioning in Serbia*, „Sport in Society”, 2018, 19(3), s. 367.

³⁰ R. Mills, *‘It All Ended in an Unsporting Way’: Serbian Football and the Disintegration of Yugoslavia, 1989–2006*. „The International Journal of the History of Sport”, 2009, 26(9):1187-1217.

³¹ L. Newman. *A World of Ultras: Panathinaikos*. Dokument elektroniczny: <https://thesefootballtimes.co/2014/11/22/a-world-of-ultras-panathinaikos/> (data wejścia na stronę: 14.12.2018).

wej o takim numerze w celu nabycia biletów. Podobnie jak we Włoszech, Chorwacji i Hiszpanii, takie pierwotne formy zorganizowania rozwinęły się następnie w bardziej zinstytucjonalizowane grupy.

Podobnie jak w Grecji, turecki futbol jest zdominowany przez trzy zespoły z jednego miasta. W konsekwencji lokalne rywalizacje są intensywne, ponieważ spotkania twarzą w twarz są bardziej regularne. Aktywne formy kibicowania w tym kraju zaczęły się w 1963 r., kiedy fani *Beşiktaş*, zwani *Amigos*, protestowali przeciwko sprzedaży piłkarza Birola Pekera do zespołu *Fenerbahçe*. Był to pierwszy przypadek samoorganizacji fanów i włączenia protestu do ich rytuałów związanych z meczami. Grupy kibiców zostały szybko zespolone ze strukturami patronackimi klubów (podobnie jak we Włoszech), co dało im dostęp do biletów i możliwości prezentowania choreografii³². Jak wszędzie indziej, dyktatura wojskowa poważnie ograniczyła działalność kibiców, ale demokracja i liberalizacja gospodarczo-społeczna w latach 80. i 90. pozwoliła fanom na intensywniejsze kontakty z fanami z innych krajów, dzięki czemu włoski styl ultras został inkorporowany w aktywności grup tureckich³³. Co ciekawe, fani w Turcji częściej używają określeń, takich jak fani, fanatycy lub chuligani, a nie ultras³⁴. Tureckie grupy ultras muszą podejmować trudne kompromisy, ponieważ kluby rozpoznają barwy klubowe i oprawy wnoszone na stadion i starają się nie dopuścić do prezentacji ekstremalnych treści ze względu na odbiorców telewizyjnych. Grupy ultras w Turcji musiały często angażować się w negocjacje ze swoimi klubami, aby kontynuować działalność³⁵.

Świat ultras nie może być traktowany jako trwały byt kulturowy, lecz jako splot różnych czynników i podmiotów w złożonej sieci relacji. Grupa *UltrAslan* kibiców *Galatasaray* Stambuł powstała dopiero w 2000 r., ponieważ poprzednia dekada naznaczona była fragmentacją, podziałem i walką wewnętrzną pomiędzy różnymi frakcjami kibiców. *UltrAslan* została utworzona z 64 różnych grup i aktywnie identyfikuje się z modelem włoskim poprzez połączenie słowa ultra z tureckim słowem *Aslan* oznaczającym lwa, symbolizującego klub piłkarski. Od tego czasu wiele innych grup, takich jak *Çarşı* (*Besiktas*), *Fenerbahçe's Genç* (*Fenerbahce*), czy *Yalı* i *Çarşı* z izmirskich klubów *Göztepe* i *Karşıyaka*, przyjęło włoską praktykę. Niektóre grupy, takie jak *Tekas* (klub *Bursaspor*), używają określeń *Ultras Green Boys* i *Curva Sud* w hołdzie dla włoskiej tradycji³⁶.

Turecki przykład potwierdza, że pomimo tego że w futbolu istnieją bardzo silne antagonizmy, nadzwyczajne okoliczności mogą wpłynąć na zawiązanie przyjaźni czy tymczasowych aliansów. Spektakularny tego przykład miał miejsce w 2013 r. podczas protestów w *Gezi Park*. Protesty miały miejsce w otoczeniu stadionu *Be-*

³² A. Battini, *Reshaping the National Bounds through Fandom: The UltrAslan of Galatasaray*. „Soccer & Society”, 2012, 13 (5-6): 701-719.

³³ Y. Nuhurat, *Ultras in Turkey: othering, agency, and culture as a political*. „Sport in Society”, wersja elektroniczna, DOI: 10.1080/17430437.2017.1300388], 2017.

³⁴ Tamże.

³⁵ Tamże.

³⁶ A. Battini, *Reshaping the National...*

siktasu, wobec czego dołączyli do nich członkowie grupy *Çarşı*. Byli oni wspierani przez lewicowe grupy lokalnych rywali – *Tek Yumruk z Galatasaray* oraz *Vamos Bien z Fenerbahçe*. Pod wspólnym sztandarem *Istambul United* (Zjednoczony Sztambuł), grupy te zmobilizowały wspólne siły w interesie politycznym, który wykraczał poza sprawy futbolu. Tureccy kibice ultras tworzyli tym samym historię w zupełnie nowy sposób.

ULTRAS W KRAJACH POSTKOMUNISTYCZNYCH

Sytuacja polityczna miała wpływ na sposoby kibicowania także w innych krajach, choćby w Europie Wschodniej. W Polsce z powodu restrykcji władz komunistycznych do 1989 r. nie mógł się swobodnie rozwijać żaden ruch antysystemowy. Podobna sytuacja występowała w ówczesnej Czechosłowacji: „W świetle represyjnego charakteru komunistycznego reżimu, jedyną efektywną metodą radzenia sobie z jakakolwiek odmianą działalności młodych ludzi, w tym kibiców, była siłowa eliminacja, zwykle z użyciem sił policyjnych”³⁷. W czasach komunistycznych polscy kibice byli wyposażeni w szaliki i skromne flagi, nie byli jednak w stanie działać w sposób zorganizowany. Ruch ultras, wykonujący *performance* o znaczeniu tożsamościowym i politycznym mógł się narodzić dopiero w czasach demokracji. Jednakże tuż po transformacji systemowej, w latach 90. stadiony zostały opanowane przez chuliganów „w brytyjskim stylu”, choć Polacy wydawali się bardziej nieokrzesani, dzicy, niszczyli wszystko co stało im na drodze³⁸. Wspomina kibic Miedzi Legnica: „Ruch kibicowski był nastawiony tak: nie było podziałów na ultrasów i chuliganów. Było się jednocześnie chuliganem i ultrasem. Jeżeli była okazja do awantury, to była awantura i jeszcze się szukało tej okazji”³⁹. W latach 90. pojawiały się pierwsze elementy choreografii – flagi i balony, ale dopiero na przełomie wieku, z subkultury chuliganów zaczęły ewoluować grupy ultras⁴⁰.

Pierwsza, oficjalna grupa ultras w Polsce powstała w 1999 r. Była to grupa *Cyberf@ni* (*Cyberf@ns*) stworzona przez kibiców Legii Warszawa. Warszawiacy jako pierwsi tworzyli wielką choreografię na polskich stadionach (ogromny napis „Legia” stworzony z kartonów). Przełom wieku przyniósł niezwykle rozwój grup ultras. Kalendarium dekady 2001-2010 opublikowane w piśmie „To My Kibice” wskazuje: „W 2002, grupy ultras wyrastają jak grzyby po deszczu. (...) podział pomiędzy ultras a chuliganami stawał się coraz bardziej widoczny”⁴¹. W rozwoju grup ultras ważnym

³⁷ J. Smolik, *Football Hooligans in the Czech Republic: Selected Topics*. „Kultura – Społeczeństwo – Edukacja”, 2, 2012, s. 82.

³⁸ R. Kossakowski, *From Communist Fan Clubs to Professional Hooligans: A History of Polish Fandom as a Social Process*, „Sociology of Sport Journal” 34(3), 2017.

³⁹ R. Kossakowski, *Od chuliganów do aktywistów. Polscy kibice i zmiana społeczna*, Kraków 2017, s. 108.

⁴⁰ R. Kossakowski, T. Szlendak i D. Antonowicz, *Polish ultras in the post-Socialist transformations*. „Sport and Society”, 2017, Wersja elektroniczna, DOI: 10.1080/17430437.2017.1300387.

⁴¹ *Kalendarium dziesięciolecia*, „To My Kibice” nr 2, 2011, s. 35.

aspektem była instytucjonalizacja ruchu kibicowskiego w formie stowarzyszeń kibicowskich. Dzięki nim łatwiej było współpracować z klubami (np. w zakresie magazynowania choreografii) oraz zbierać środki na pokazy sektorówek.

Ta odwrócona kolejność w Polsce (przemoc – ultras vs. włoski przypadek: ultras – przemoc) ma uzasadnienie w przemianach politycznych: lata 90. były w Polsce okresem chaosu posttransformacyjnego, w którym państwo i jego struktury dopiero raczkowały⁴². Podobnie wyglądały trybuny: nie dbano o zasady, przemoc dominowała nad wszystkim. Interesujące, że o ile we Włoszech tradycje podziału opartego na polityce i lokalności zaczęły upadać, w Polsce druga dekada XXI w. charakteryzuje się wzrostem znaczenia polityki, nacjonalizmu i tożsamości regionalnej w kibicowskiej kulturze⁴³. To wydaje się znamienne dla krajów Europy Wschodniej czy Bałkanów, że tożsamość polityczna, wyrażana przede wszystkim przez nacjonalizm, wciąż ma znaczenie w kulturze ultras.

Należy podkreślić, że w krajach byłego bloku sowieckiego ruch ultras rodził się znacznie później niż na zachodzie Europy ze względu na silne restrykcje państwa totalitarnego skutecznie hamujące rozwój spontanicznych i oddolnych inicjatyw (nie tylko sportowych). Przykładowo, grupa ultras *Alkyfans* klubu *Spartak Trnava* (Słowacja) powstała na początku lat 90., a jak przekonuje jeden z członków grupy, inspiracją było zachowanie kibiców z innych krajów: „głośne przyśpiewki” i ‘zaciśnięte pięści’ z Anglii, entuzjazm kibicowania i zabawa na trybunach z użyciem flag, szalików z Włoch, oraz moda noszenia ubrań w barwach klubowych z Zachodniej Europy i Bałkanów⁴⁴. W Czechach grupy funkcjonują głównie przy dużych klubach. Podobnie jak w Polsce, w latach 90. królowały tam nieformalne grupy chuligańskie: „wychodząc od nieformalnych grup, w drugiej połowie lat 90. w Czechach (ale również na Słowacji), pierwsze chuligańskie gangi i grupy ultra zaczęły się formować i wydawać własne fanzyny⁴⁵. Warto podkreślić, że kultura ultras w Czechach łączy się z różnorodnymi formami aktywności, począwszy od protestów w przypadku zmiany nazwy klubu, a kończąc na aktywności chuligańskiej.

Pierwszą grupą ultras na Węgrzech była *Ultra Red Boys Kispest* (klub *Kispest-Honvéd FC*, dzisiaj *Honvéd* Budapeszt) powstała w 1991 r. Znana węgierska grupa *Ultra Viola Bulldogs* (*Ujpest* Budapeszt) powstała w 1992 r., a inspiracją dla jej powstania była włoska scena ultras (kolory i nazwa grupy mogą budzić skojarzenia z barwami *ACF Fiorentina*). Kibice węgierscy odwiedzili Neapol na meczu pucharowym swojej

⁴² D. Antonowicz i M. Grodecki, *Missing the goal: Policy evolution towards football-related violence in Poland (1989-2012)*, „International Review for the Sociology of Sport”, 2016, wersja elektroniczna, DOI: 10.1177/1012690216662011; W. Woźniak, *Poland*, [w:] J.-M. De Waele, S. Gibril, E. Glorizova, R. Spaaij (red.) *The Palgrave International Handbook of Football and Politics*, Basingstoke, 2018.

⁴³ R. Kossakowski, „Kibole” wyklęci w poszukiwaniu autentyczności: próba rekonstrukcji polityki tożsamości polskich kibiców, „Kultura Współczesna”, 2015, 84(1).

⁴⁴ D. Kušnierová, *Ultras in Trnava: History, Activities and Ideology*, „Ethnologia Actualis”, 14(2), 2014, s. 65.

⁴⁵ J. Smolik, *Football fan culture in the Czech Republic. Development, problems, causes*, „Esporte e Sociedade” 3, 2006.

drużyny, gdzie doświadczyli klimatu ultras i zakupili pismo „Supertifo”. Po kolejnej wizycie we Włoszech – meczu z *AC Parma* – postanowili założyć własną grupę na wzór włoski. Duch Włoch rozprzestrzenił się na inne miasta węgierskie: grupa *Ultra Viola Bulldogs* zaszczerpiła nowy styl innym kibicom. Warto jednak pamiętać, że nawet jeżeli włoska kultura ultras inspirowała grupy w innych krajach, to nie znaczy, że te grupy traciły swą lokalną specyfikę. Na Węgrzech bowiem nie istnieje tak ścisły podział na chuliganów i ultras, jak np. w Polsce czy Rosji – wśród kibiców klubu *Diosgyor* Miszkolc istnieje grupa organizacyjna *Bajtarsak*, a także chuligani z pod znaku *Sturm und Drang*, czy ultras z grupy *Commandos*. Podobnie jest w Bułgarii – np. grupa *Blue Hunta* powstała w 2010 (*Levski* Sofia), łączy kibiców aktywnych w tworzeniu choreografii i tych angażujących się w walki.

Niemal identyczna historia miała miejsce w Rumunii, gdzie w czasach reżimu N. Ceaușescu grupy ultras nie miały dogodnych warunków rozwoju. Pierwszą grupą w tym kraju – już w czasie politycznej odwilży – była *Ultras Farul* (klub *Farul Constanta*) z 1992 r. Trzy lata później powstały bardzo wpływowe grupy: *Armata Ultra* (*Steaua* Bukareszt) oraz *Commando Ultra Curva Sud* (*Politehnica Timisoara*). W tym drugim przypadku widać wyraźne wpływy włoskiej kultury ultras, jest to także pierwsza grupa, która prezentowała akcje choreograficzne. Warto wspomnieć o historycznych przemianach grup ultras w Rumunii:

„Stopniowo, kulturowy monopol na zachowania zmieniał się z włoskiego stylu na angielski, między innymi dzięki popkulturze (filmy takie, jak 'Green Street Hooligan', 'Football factory'). Pierwsze brytyjskie wpływy w rumuńskich grupach wyrażają się w młodych członkach drugiej generacji ultras, poniżej 30. roku życia, prawdopodobnie z większym apetytem na konsumpcję niż pierwsza generacja, oraz z większym zainteresowaniem bycia rozpoznawalnym dzięki specyficznemu stylowi ubrań”⁴⁶.

Cień komunizmu kładzie się także na terenie byłej *DDR*, obecnie wschodnich Niemczech. Kibice klubu *I.FC Magdeburg* w czasach dominacji władzy komunistycznej nie mogli liczyć na rozkwit kultury ultras w stylu włoskim, próbowali jednak okazywać tożsamość polityczną w zakresie, jaki był ówczasie możliwy. Robili to np. poprzez noszenie naszywek z nazwami zachodnich klubów. Pokazuje to na poziomie symbolicznym, jak sytuacja polityczna może doprowadzić do zachowań, które dla wielu kibiców mogą być niedorzeczne: jaki sens ma bowiem noszenie emblematów innych klubów, gdy – teoretycznie – najważniejszy jest herb własnego klubu? Grupa ultras w Magdeburgu (*Commando East Side*) powstała dopiero w latach 90., wzorowana na włoskim stylu. Przed powstaniem grupy kibice Magdeburga angażowali się głównie w walki chuligańskie. Podobnie było w przypadku *Dynamo* Drezno. Przed powstaniem *Ultras Dynamo* (2000 r.), grupy która dzisiaj nadaje ton w kwestii choreografii, istniało kilka małych grup ultras, w rozkwicie były ekipy chuligańskie.

⁴⁶ D. Gutu, *Casuals' culture. Bricolage and consumerism in football supporters' culture. Case study – Dinamo Bucharest Ultras*, „Soccer & Society”, wersja elektroniczna, DOI: 10.1080/14660970.2015.1067794, 2015, s. 7.

Grupa *Ultras Dynamo* pomimo że w sezonie 2015/16 klub występował na trzecim poziomie ligowym, może się pochwalić zaprezentowaniem największej choreografii w Europie. Powstała ona w 2015 r. przy okazji meczu z *1.FC Magdeburg*. By ją przygotować, poświęcono 2,5 roku pracy, wydano 25 tys. euro, zużyto 70 km materiału oraz wykorzystano 8 maszyn do szycia. Proces przygotowań i prezentacji koordynowało 150 osób. Choreografia zakryła wszystkie trybuny stadionu.

Wpływy włoskiej kultury ultras widoczne są w innej wschodniemieckiej grupie – *Horda Azzuro* kibiców *Carl Zeiss Jena*. Powstała ona w 2001 r. po spadku klubu do IV ligi, co spowodowało znaczące pogorszenie atmosfery meczowej, którą grupa ultras postanowiła uratować. Nazwa grupy pochodzi od włoskiego określenia *orda azzura*. Brak słowa „ultra” w nazwie grupy z Jeny wynika z chęci oddania hołdu włoskiej kulturze ultras.

Historia polityczna odcisnęła wyraźne piętno na krajach byłego bloku sowieckiego. Po wyswobodzeniu się spod panowania władzy radzieckiej zarówno gospodarka, system polityczny, ale i sport musiały od nowa budować swoją tożsamość. Dlatego większość grup ultras rozkwitła dużo później niż w wielu krajach Europy Zachodniej. Dotyczy to także państw, które w czasach ZSRR stanowiły jego republiki. Wydaje się, że ruch ultras pojawił się w nich dużo później niż w Polsce, Bułgarii czy na Węgrzech. Trudno rozstrzygnąć, jakie były tego powody, na pewno jednak znaczenie miał niski poziom futbolu oraz popularność innych dyscyplin (np. koszykówka na Litwie czy hokej na Białorusi). Nie oznacza to jednak, że ruch ultras w tym regionie się nie rozwija.

Co ciekawe, już w 1985 r. powstała grupa *Pietu IV* kibiców *Žalgiris* Wilno. Pomimo radzieckich realiów, dopingowali oni drużynę w języku ojczystym, z czasem kładli coraz większy nacisk na kulturę ultras. Grupa to nie tylko choreografie i doping na trybunach – w 2009 r. ultras *Pietu IV* pomagali finansować klub, który spadł z ekstraklasy i miał problemy finansowe⁴⁷. W sąsiedniej Łotwie właściwie liczy się tylko jedna grupa – *H-Side* fanów *Skonto Riga*, która nie tylko odpowiada za kulturę ultras, ale także organizuje uroczyste zakończenie sezonu z wyborami najlepszego piłkarza sezonu⁴⁸. Bardzo późno ruch ultras powstał na Białorusi; pierwsza grupa – *Ultras Group Dynamo Brest* powstała w 2007 r., a przecież mowa o kraju, w którym występują przynajmniej dwa uznane kluby piłkarskie: *Dinamo* Mińsk i *BATE* Borysów. Oba kluby mają silne grupy ultras. Rozwój ruchu ultras w Borysowie nabrał tempa w 2008 r., gdy klub awansował do *Champions League*. Większość grup ultras uznawana jest przez władze białoruskie za potencjalnie „wywrotowe”, a kibice uczestniczący w demonstracjach nieposłuszeństwa stają się ofiarami represji⁴⁹.

Bardzo specyficzna sytuacja panuje w samej Rosji, gdzie słowo ultras wydaje się posiadać odmienne znaczenie niż np. we Włoszech. Generalnie kibice ultras w wielu

⁴⁷ http://www.fkzalgrisis.lt/lt/pietu_iv (data wejścia na stronę: 12.12.2018)

⁴⁸ <http://www.h-side.lv/info.php?id=mums> (data wejścia na stronę: 14.12.2018)

⁴⁹ <http://belarusdigest.com/story/belarusian-ultras-and-regime-12915> (data wejścia na stronę: 14.12.2018)

krajach nacisk kładą przede wszystkim na prezentacje wizualne czy ekspresje tożsamości (grupowej, lokalnej czy politycznej), rzadziej angażują się w walki chuligańskie (choć zupełnie się od nich nie odzegnują). Określenie *Russian Ultras* pojawiające się na stronach internetowych odnosi się przede wszystkim do grup bojówek. Grupy rosyjskich chuliganów walczących we Francji podczas Euro 2016 były także określane przez dziennikarzy jako *Russian Ultras*⁵⁰. Przykład rosyjski dowodzi, że *Mentalité* ultras ma bardzo różne znaczenie, a dla kibiców z Rosji oznacza przede wszystkim konfrontację siłową. Fakt ten nie oznacza, że na rosyjskich stadionach nie ma kultury ultras rozumianej w sposób performatywny. Przykładowo, organizacja *Fratrìa* zrzesza kibiców *Spartaka* Moskwa, również tych, którzy są odpowiedzialni za *performance*. *Fratrìa* zaczęła swą działalność formalnie w 2005 r. i był to ważny punkt zwrotny w działalności ultras. Natomiast fani *Zenit St. Petersburg* wskazują 1980 r. za datę powstania ruchu ultras⁵¹. Oczywiście był to ruch ultras na skalę radziecką, przy wszystkich ograniczeniach, jakie ówczesny system stawiał kibicom. Powstał hymn kibiców, na zdjęciach z tamtego okresu widać flagi i szaliki. Grupa nie mogła oczywiście wyrażać jakichkolwiek oznak zaangażowania politycznego. Co istotne, największe grupy ultras funkcjonują przede wszystkim w klubach moskiewskich i *Zenicie*, również ekipy chuligańskie z tych klubów uznawane są za najsilniejsze.

W OJCZYŹNIE FUTBOLU

Bogactwo i różnorodność regionalnych historii ruchów ultras pokazuje, jak bardzo określenie „glokalny” (globalny fenomen mieniący się lokalnymi barwami) pasuje do opisu świata futbolu. Jest swoistym paradoksem, że ruch ultras, rozkwitający we wszystkich kierunkach geograficznych (grupy ultras funkcjonują nie tylko w Europie – mają swoje miejsce w takich krajach, jak Australia, Indonezja, Maleszja czy USA), tylko w skromnym stopniu rozwinął się w ojczyźnie nowoczesnego futbolu (mającego swe korzenie w XIX w.), czyli w Anglii (i generalnie na Wyspach Brytyjskich). Wśród naprawdę nielicznych grup, które podążają za stylem i mentalnością ultra należy wyróżnić fanów *Crystal Palace* z grupy ultras *Holmesdale Fanatics*. Powstała ona w 2005 r. w odpowiedzi na zmieniającą się atmosferę angielskich stadionów: „*The Holmesdale Fanatics* biją w swój bęben, machają flagami i prowadzą doping za jedną z bramek. Atmosfera, którą kreują od kiedy klub wrócił do *Premier League* w 2013 r. została uznana za jedną z najlepszych w brytyjskim futbolu”⁵².

⁵⁰ <http://www.marca.com/en/football/national-teams/2016/07/01/5776a567268e3e50748b4615.html>; <http://europe.newsweek.com/euro-2016-why-russian-footballs-ultras-wont-stop-fighting-471641?rm=eu>; <http://www.bbc.co.uk/newsbeat/article/36528506/who-are-the-russian-ultras-and-how-are-they-different-to-other-football-fans> (data wejścia na strony: 14.12.2018).

⁵¹ <http://www.landsrona.ru/articles/index.php?id=4288#33> (data wejścia na stronę: 07.12.2018).

⁵² G. Muro, „*We don't sing the manager's name lightly... Alan Pardew has already earned his chant*” – *Crystal Palace's Holmesdale Fanatics*. <http://www.standard.co.uk/sport/football/we-don-t-sing-the-ma>

Reakcja na zmiany w skomercjalizowanej piłce nożnej ułatwiła powstanie sceny ultras na amatorskim poziomie futbolu w Anglii. Część fanów dostosowała się do drogich biletów, nowoczesnych stadionów i większego nadzoru, jednak niektórzy wyraźnie wycofali się z elitarnych lig piłkarskich i zaczęli podążać za półprofesjonalną piłką nożną⁵³. W kilku klubach, w szczególności *Whitehawk* w Brighton oraz *Clapton* i *Dulwich Hamlet* w Londynie, kibice zaczęli nawiązywać do tradycji ultras, przyjmując pewne aspekty włoskiego stylu. Warto zauważyć, że te trzy kluby mają siedzibę w miastach o dużej populacji migrantów i w każdym z tych przypadków grupy ultras zyskały wymiar polityczny, w szczególności w wymiarze antydyskryminacyjnym oraz starają się propagować sprawiedliwość społeczną. W tych mikroskopijnych – biorąc pod uwagę popularność dyscypliny w Anglii – przypadkach, wyraźny opór przed zmianami w nowoczesnej piłce nożnej wyróżnia się tworzeniem „politycznej” historii klubu i grup kibiców.

Nieco inaczej sytuacja wygląda w Szkocji, gdzie tradycja ultras ma dawniejsze korzenie niż w Anglii. Szkocki futbol doświadczył w ostatnich latach kilku kryzysów – reprezentacja narodowa pozostaje bez awansu na najważniejsze turnieje od ponad 20 lat, a kluby mają duże problemy z rywalizacją w rozgrywkach europejskich. Do tego dokłada się bankructwo *Glasgow Rangers* w 2012 r. Choć frekwencja na stadionach spadła w tym kraju, grupy ultras próbują przywrócić koloryt i atmosferę meczom ligowym. Jedną z najbardziej znanych grup w Szkocji była *Aberdeen Red Ultras*, która przestała istnieć na początku 2010 r. Inne znane grupy w Szkocji, które tworzą historię ultras to m.in.: *Blue Order* (2000 r.) oraz *Union Bears* (2007 r.), obie wspierają *Glasgow Rangers*. *The Green Brigade* to grupa ultras kibiców *Celtic Glasgow* uformowana w 2006 r. Jest ona znana z silnego zaangażowania w kwestie polityczne, popada co rusz w konflikty z władzami klubu oraz prawem. Grupy ultras kibiców *Rangers* i *Celtic* są najbardziej znane, warto także wspomnieć o grupach *Well Bois* (*Motherwell FC*) oraz *Capital Green* (*Hibernian FC*).

PODSUMOWANIE

Skromny rozwój kultury ultras na Wyspach Brytyjskich w porównaniu z innymi krajami daje asumpt do refleksji o historii, która na swój sposób zatoczyła koło. Wiele grup kibicowskich w Europie inspirowało się kulturą chuligańską, której prekursorami byli kibice z Wysp. W przypadku ruchu ultras sytuacja wydaje się odwrotna – to kibice z Anglii i Szkocji spoglądają na kraje południowej Europy szukając inspiracji. Nie można jednak mówić o przenoszeniu wzorców bez ich umiejscowienia w kontekście. Wskazane przykłady z różnych krajów są dowodem, że nie istnieje jedna historia ultras. W każdym kraju inspiracje z Włoch (czy z innych krajów) wykorzystywane

nager-s-name-lightly-alan-pardew-has-already-earned-his-chant-crystal-palaces-9967795.html (data wejścia na stronę: 14.12.2018).

⁵³ J. Cleland, M. Doidge, P. Millward i P. Widdop. *Collective Action and Football Fandom. A Relational Sociological Approach*. Basingstoke, 2018.

są do prezentacji własnych wartości, tożsamości czy do tworzenia własnej lokalnej historii ultras. Dlatego w niektórych krajach *performance* ultras wykorzystywane są, by podkreślać silnie antagonizującą politykę tożsamości (Polska, Bałkany, Hiszpania), a gdzie indziej są przede wszystkim środkiem tworzenia atmosfery i ratowania spontaniczności na sterylnych stadionach. Pomimo różnic lokalnych można jednak mówić o europejskim duchu kultury ultras. Składają się na niego takie aspekty, jak: poszukiwanie autentycznego doświadczenia kibicowania, gloryfikowanie grupowej tożsamości, akcentowanie lokalnej wspólnoty, ucieczka od rynkowych form zaangażowania w futbol, spontaniczność i „anarchia”, kult tradycyjnych wzorców męskości.

Ruch ultras zdecydowanie nabrał w ostatnich latach charakteru globalnego. Jak wspomniano, grupy ultras rozwinęły się w różnych krajach w odniesieniu do lokalnej specyfiki, narodowych kontekstów politycznych i globalnych zmian (w szczególności telewizji i mediów społecznościowych). Jednym z najważniejszych aspektów ich historii jest, różnorodny w stopniu, wpływ stylów: włoskiego i angielskiego. Pomimo że zorganizowany ruch kibicowski istniał od dość dawna w wielu krajach, to jednak zachowania chuligańskie i *performance* ultras najbardziej zainspirowały wyobraźnię kibiców. Wiele kibicowskich grup w Europie inspirowało się brytyjską kulturą chuligańską lat 70. i 80. XX w. W szczególności wpływ ten rozprzestrzenił się w północnej Europie: w północnej Francji, Holandii i Niemczech, następnie przeniósł się do Polski i Rosji. Chuliganizm wpływał na ultras, pomimo że przemoc była zawsze częścią subkultury ultras. W przeciwieństwie do innych krajów, które przyjęły styl chuligański, włoscy kibice po prostu zasymilowali go z własnym stylem życia. Grupy z innych krajów adaptując styl ultras, inkorporowały także przemocowe tendencje. Niektóre włoskie grupy ultras przejęły angielski styl *casual* (przykład grupy *Barbour Gang* w *AC Milan*). W międzyczasie angielskie grupy zaczęły się inspirować stylem ultras, szukając dróg poprawy sterylnej atmosfery na swoich stadionach.

W analizie historii ruchu ultras należy uwzględnić także szerszy kontekst polityczny. Właściwie na całym świecie grupy ultras powstawały przede wszystkim korzystając z demokratycznych przemian politycznych. W Hiszpanii, Jugosławii i Grecji zorganizowany ruch ultras nabrał rozpędu w ostatnich latach panujących dyktatur lub gdy liberalizowano życie społeczne. W postkomunistycznych krajach bloku sowieckiego nowo odkryte wartości demokratyczne zaowocowały nowymi formami kibicowania, otwierającymi się na styl angielski i włoski. W każdym jednak przypadku, grupy dostosowują wpływy do własnej kultury fanów. W sensie idei politycznych, historia ponownie zdaje się zataczać koło – zaangażowanie polityczne grup ultras wraca na stadiony. W wielu miejscach ma ono formę wspierania ideologii nacjonalistycznych (rzadziej lewicowych), niemal wszędzie jednak ultras w Europie zdecydowanie sprzeciwiają się zjawisku *Modern Football*.

Ponadnarodowy opór wobec komercjalizacji futbolu daje asumpt do pytania, czy pomimo lokalnych różnic można myśleć o „wspólnym” duchu kultury ultras. Wydaje się, że lokalne grupy odtwarzają tradycję ultras, w ramach której „wypada” prezentować pewien typ zachowań. Dlatego kibice ultras, bez względu na kraj, używają podobnych metafor do opisu swojego stylu życia. Większość grup kultywuje lokalne tra-

dycje, wykorzystując do tego wewnętrzne zasoby – silne wspólnotowe więzi oparte na męskiej solidarności. W pewnym sensie taka mentalność ultras stała się nieustannie wytwarzaną tradycją, specyficzną „miksturą” zawierającą wybrane i wyselekcjonowane fragmenty różnych narracji tożsamościowych: politycznych, kulturowych i lokalnych. Taka tradycja nabiera doniosłego charakteru dzięki spektakularnym choreografiom, aktom przemocy, ale także przez charakterystyczny styl ubioru. W wielu grupach ultras ich członkowie pragną wolności i spontanicznej ekspresji swoich emocji. Zbiorowe emocjonalne doświadczenia wzmacniają tożsamość i są motywacją do cyklicznego powracania na stadion, do grupy, do odnawiania znajomości i przyjaźni, a przede wszystkim – do „wynajdowania” tradycji ultras ciągle na nowo.

Dr hab. Radosław Kossakowski, Instytut Filozofii, Socjologii i Dziennikarstwa, Uniwersytet Gdański (radoslaw.kossakowski@ug.edu.pl)
Numer ORCID: 0000-0002-4150-9730

Słowa kluczowe: piłka nożna, kibice ultras, Europa, historia, polityka, tożsamość lokalna

Keywords: football, ultras fans, Europe, history, politics, local identity

ABSTRACT

The article presents the history of the ultras movement in Europe. On selected examples, it shows that although the characteristics of this culture are present in many countries – loyalty to one club, search for an authentic experience of being a fan, glorification of group identity, support of the local community, escape from commercialized forms of involvement in football, spontaneity, cultivation of traditional patterns of masculinity – their expression is mediated by regional contexts. On the one hand, one can talk of one “mentality” of ultras as a universal set of values, shared by fans in different countries. On the other hand, however, in every country different aspects of the ultras culture serve different purposes – for example, in the British Isles, they are used to revive the spontaneous atmosphere at the stadiums; in Poland – to manifest political identities. The article starts from the Italian roots of the ultras movement to show how the Italian style was incorporated in other parts of Europe, how local modifications have influenced it and how the ultras style has been assimilated with the particular interests of individual ultras groups.